

Törelî Tarih Anlayışına Dair Bir Deneme: Töreyle Tarih Penceresinden Bakmak

Mehmet Süme¹

ÖZ

Töre, Türkçe sözlükte örf, adet, gelenek ve görenek şeklinde tanımlanmaktadır. Bugün ülkemizin birçok yöresinde de bu anlamda kullanılmaktadır. Buna ek olarak tarihi süreçte türemek, yasa vb. anlamlarında da kullanılmış olan töre bu geniş anlamları itibarıyla konusu insan olan neredeyse bütün sosyal bilimlere ilgilendirmektedir. Bu çalışmanın amacı; törenin tarihi ilgilendiren anlamını belirleyip buna dair deneme mahiyetinde tespitlerde bulunmaktır. Tarihi töreyi hükümdar dâhil milleti meydana getiren fertlerin uymaları gereken yazılı olmayan kurallar şeklinde tanımlar. Eski Türk devlet geleneğinde töreye yüklenen anlam çok büyüktür. Kağanın töreyi göz önünde bulundurarak devleti eşitlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda yönetmesi iktidarın ve devletin devamlılığı açısından büyük önem arz eder.

Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte hem devlet işlerinde hem de insanların günlük yaşamlarında şer'î hükümler geçerli oldu. Bununla birlikte, İslam dininin hükümleriyle çelişmeyen töreye ilişkin hususlar işlerliğini korudu. İlk Müslüman Türk devletlerinden itibaren şer'î hukukun yanında sultanların kendi iradeleri ile yönetime dair ortaya koydukları prensipler bir başka deyişle töreye ilişkin hususlar örf adı altında uygulamaya konuldu.

Örfî hukuku formüle edip devlet hayatında başarılı bir şekilde uygulayan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelir. Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku, yaygın kullanımı ile şer'î hukuk, padişah tarafından ihdas edilen kurallar ise örfî hukuk olarak anılmaya başlamıştır. Böylece şer'î ve örfî hukuk birbirini tamamlayarak Osmanlı hukukunu meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Töre, örf, yasa, il, devlet.

1 Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
sume_m@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0450-3372>

*“Bu yurda bir umut getirmek için
Töre gör, töre al, törelen de gel,”
Aşık Reyhani*

Giriş

Töre kavramı, güncel Türkçe sözlükte; *“Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, âdet, adap, ayin, ahlaki davranış biçimleri ve tutulan yolların bütünü”* şeklinde açıklanmaktadır (sozluk.gov.tr/). Kubbealtı Lügatinde bu tanım tekrar edilmekte (lugatim.com), Tarama Sözlüğü’nün muhtelif ciltlerin de ise hemen hemen aynı anlamlar sıralanmakta bunlara “kanun” eklenmektedir (sozluk.gov.tr). Görüldüğü üzere töre, günümüzde sıkça kullandığımız örf, âdet, gelenek ve görenek anlamlarındadır. Bugün ülkemizin birçok yöresinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Örneğin, Kayseri’de örf, âdet gelenek ve göreneğin dışına çıkılarak sergilenen bir davranış *“Tören/töreniz batsın”* şeklinde eleştirisi konusu olmaktadır. Tıpkı yüzyıllar öncesinden Pir Sultan Abdal’ın dediği gibi.

Pir Sultan’ım kat’i yüksek uçarsın

Selamsız sabahsız gelir geçersin

Dilber muhabbetten niçin kaçarsın

Böyle midir ilinizin töresi”

Mehmet Eröz, gezip gördüğü Yörük-Türkmen oymaklarının töre kelimesini bilip, *“el âdeti, Türkmen töresi, törelenmek, töresiz ve törelî”* şekillerinde kullandıklarını ifade etmektedir (Eröz, 1972, s. 6).

Törenin bir diğer anlamı ise eski Türkçedeki şekliyle “törü-mek” (türemek), “törüt-mek” (türetmek)tir ki, halen bu anlamda da kullanılmaktadır (Dağlar, 2022, s. 102). Günümüzde bir beddua olarak Kayseri’de muhatabına karşı dile getirilen, *“soyun kurusun”* anlamındaki *“töremeyesice”* törenin türemek anlamını net bir şekilde ortaya koyarken Türk kültürünün binlerce yıllık devamlılığını da göstermektedir.

Töre, bütün bu anlamlarıyla ele alındığında, tanımında yer alan *“Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimleri”* anlamıyla sosyoloji ve psikolojinin, *“gelenek- görenek ve adap”* anlamıyla edebiyat ve halk biliminin *“ahlaki davranış biçimleri adap ve türemek”* anlamlarıyla ilahiyatın, *“yasa ve kanun”* anlamlarıyla hukuk, ilahiyat ve tarihin kısacası konusu insan olan neredeyse bütün sosyal bilimlerin kapsamı alanına girmektedir. Töreyle dair yapacağımız bir literatür taraması bunu açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Ancak hal böyle olmakla birlikte burada temel bir

sorun var sanırım. Acizane adı geçen disiplinlerin uğraş alanlarından yola çıkarak yapmış olduğumuz bu tasnif eleştirilebilir. Fakat şu gerçeği de göz ardı edemeyiz, alanı/branşı ne olursa olsun töreye dair hemen herkes aynı hususları dile getirmektedir. Bu durumda yapmamız gereken töre konusunu ele alırken bizim alanımız törenin hangi boyutunu kapsıyorsa onun üzerinde derinlemesine inceleme yaparak somut örnekler ortaya koymaktır. Böylelikle töre bütün yönleriyle ele alınmış olacak, töreye dair içerik zenginleşecektir. Bu yüzden bizim başlığımız “*Törelî Tarih Anlayışına Dair Bir Deneme Töreye Tarih Penceresinden Bakmak*” şeklinde belirlenmiştir.

1. Tarihin Penceresi

Tarih en genel tanımıyla geçmiş zamanların incelenmesidir. Tarihin öznesi insan konusu ise insan düşüncesinin ortaya koyduğu maddi ve manevi değerler, bu değerlerin tarihi süreçte geçirdiği tekâmüldür. Konuya daha büyük çerçeveden baktığımızda ise milletlerin birbirleriyle ilişkileri savaş ve barışları bunlara bağlı olarak ortaya çıkan karşılıklı etkileşim tarihin önemli konuları arasında yer alır.

Konusu geçmiş olan tarihin penceresi tabii olarak geçmişe açılır. Tarihçi geçmişe açılan bu pencereden bakan ve gördüklerini bugüne aktaran kimsedir. Fakat geçmişe dair bu bakış alelade bir bakış değildir. Burada metodoloji devreye girer. Tarih metodolojisinin gereklerini yerine getirerek geçmişe bakmak, tarihe ilim sıfatını kazandırır. Metodoloji demişken, tarih metodolojisi üzerine yazılan hemen her kitapta, pozitivist tarih, hikayeci tarih, teolojik tarih, Marksist tarih vb. tarih anlayışları dile getirilir. Bunların yanında bizim konumuza da uygun olarak “Törelî Tarih” diye bir anlayış geliştirilseydi içeriği ne olurdu/olması gerekirdi? İçeriği destekleyip besleyecek metinler neler olabilirdi? Kanımca “Törelî Tarih” anlayışının içeriğini, iyiye, güzele, doğruya ve nihayetinde hakikate ulaşmak oluştururdu ki bu da uğraşınıza yani tarihe yine ilim sıfatını kazandırır. Törelî tarih metinlerine gelince bunları; Orhun Abidelerinden başlayarak, Yusuf Hac Hacib: Kutadgu Bilig, Kâşgarlı Mahmûd: Dîvânü Lugâti’t-Türk, Hoca Ahmed Yesevi: Dîvân-ı Hikmet vb. şekilde sıralamak yerinde olurdu.

Tarih geçmişten bugüne aktardığı bilgilerle bugünü şekillendirir, geleceği ise aydınlatır. Tarihin bir penceresi de aslında bu yönüyle geleceğe açılır. Bugünü şekillendirmek adına tarihin geçmişten günümüze aktardığı bilgilerden yaralanan başarılı bir mimar tarihin geleceğe açılan bu penceresinden baktığında Divriği Ulu Camii’ni, Sultan Hanını, Süleymaniye ve Selimiye Camii’ni ve nihayetinde Mengüceklî Ahmed Şah’ı, I. Alaaddin Keykubad’ı ve Mimar Sinan’ı görür. Bu örneği eğitimden siyasete, siyasetten sanata pek çok alana uyarlayabiliriz. Yeter ki bu pencereden bakmasını bilen

binlerce yıllık Türk tarihinde kendi alanının öncülerini tespit edip onları örnek alan mimar, öğretmen, doktor, sanatçı ve siyasetçilerimizi yetiştirelim.

Mehmet Kaplan Kültür ve Dil adlı eserinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Bursa'da Zaman" şiirinde "*Bir zafer müjdesi burada her isim*" diye haykırdığını belirterek, eskiden kalma bütün eserlerin birer zafer müjdesi olduğunu, zira onlarda bizim geçmişimiz kadar geleceğimizin de gizli bulunduğunu belirtmektedir (Kaplan, 1986, s. 59, 60).

2. Tarihin Penceresinden Töreyle Bakmak

Tarih derslerinde devlet kavramı klasik olarak "*sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde millet haline gelmiş olan insan topluluğunun oluşturduğu siyasi teşkilatlanma*" olarak tanımlanır. Bu tanımda devleti meydana getiren dört temel unsura vurgu yapılır. Bunlar, ülke/vatan, halk, bağımsızlık (siyasi teşkilatlanma) ve siyasi teşkilatlanmanın ne şekilde olacağını belirleyen töredir. Tarihçi töreyi hükümdar dâhil milleti meydana getiren fertlerin bir arada yaşamasını belirleyen yazılı olamayan kurallar topluluğu olarak tanımlar. Bu tanım törenin bir anlamda yasa olduğunu ortaya koyar. Şu halde tarihçi törenin daha çok devletin kuruluş düzeni ve işleyişini ifade eden siyasi teşkilatlanma ve herkesin uymak zorunda olduğu yasa anlamları üzerinde durmalıdır. İlahiyatçıları ve hukukçuları da buna dâhil edebiliriz.

Eski Türk devlet geleneğinde töreye yüklenen anlam o kadar büyüktür ki, etkin hukuk kurallarının ihdas edilmesi bu kuralların eşitlik ve adalet ilkeleri göz önünde bulundurularak uygulanması kağanın iktidarı ve devletin devamlılığı açısından büyük önem arz eder (Pamir, 2009, s. 360, 361). Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen "*İl gider, töre kalır*" atasözü bu hususun en veciz ifadesidir.

Türk düşünce sisteminde hayatın merkezinde devlet ve devletin temelinde de töre yer alır. Bu husus Türk destanlarında ve Orhun Abidelerinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Orhun Abidelerinde on bir yerde geçen töre kavramı bunlardan altısında il (devlet) ile birlikte anılmıştır (Kafesoğlu, 1983, s. 233, 234). Çünkü devlet ve törenin varlığı birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te ise töre kavramı beş farklı yerde geçmekte ve töreye dair şunlar zikredilmektedir. "*Töre; Atalardan kalan yazılı olmayan kaideler. İl gider töre kalır. Zülüüm kapıdan girince Töre bacadan çıkar. İl barışa (töreyle) kavuşsun. İl terk edilir âdet (töre) terkedilmez*". Töre Dîvânu Lugâti't-Türk'te ayrıca usul, kural, düzenleme, adet ve gelenek kelimeleriyle de açıklanmıştır. Töre göğü ayakta tutan sistemdir, o bozulursa kâinatın düzeni bozulur. Töre bu yönüyle ilahi düzen olarak da adlandırılabilir zira Tanrı her şeye kadirdir (Ahmetbeyoğlu, 2020 s. 30, 38). Türk devlet anlayışında bu denli önemli olan törenin kaynağını belirlemek gerekir.

3. Törenin Kaynağı

Türkler İslâm dairesine girmeden önce kâinatın tek hâkimi, tek ve mutlak kudret sahibi, yüce bir yaratıcıya inanıyorlardı ve onu Gök Tanrı olarak adlandırdılar. Gök Tanrı vasıfları ve sahip olduğu sıfatlar itibarıyla İslâm dinindeki Allah inancının karşılığıydı. Gök Tanrı her şeye kadir olan yüce bir güçtü. O (Tanrı); Bayat (Kadim), Mengü (Baki), Bir (Vâhid), Mungusuz-kendi kendine mevcut ve sıkıntıdan uzak (Muhalefetü'n Lîl Hâvadis), Diri (El Hayy), Erkli (İrade sahibi) ve Ogan (Kudret sahibi) olan, Törütgen (el Halik-yaratıcı) ve yarattıklarına hitap eden, konuşan (Kelâm sahibi), Vâcibü'l Vücûd bir varlıktır. Şu hâlde Eski Türklerde törenin esaslarının belirlenmesinde temel kaynak bu inanç sistemiydi (Başer, 1990, s. 1 ve Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 30).

Eski Türk devletlerinde siyasi iktidar “Kut” kavramı ile ifade edilmiştir. Bu husus Kutadgu Bilig’de şöyle açıklanmıştır. *“Kut’un tabiatı hizmet, şiarı adalettir... Fazilet ve kısmet kuttan doğar... Hükiimdarlığın yolu kuttan geçer... Her şey Kut’un elinin altındadır... Bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir... İlahidir... Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı... Kurt ile kuzu bir arada yaşadı. ...Bey bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin... Onu sana Tanrı verdi... ...Hükümdarlar iktidarı Tanrı’dan alırlar... Kut’tan feragat etmek devletten siyasi istiklalden vazgeçmek anlamına gelir”* (Kafesoğlu, 1983, s. 238- Arat, 1979 ve 1991). Kısacası kut Tanrı tarafından hükümdara verilen devleti yönetme yetkisidir. Bu yetkiye dayalı olarak Kağan hukuk kuralları ihdas etmekte ve bu kurallar zaman içinde töre olarak anılmaktadır. Böylece törenin ilahi menşeinin yanında ikinci kaynağının kut vasıtasıyla yine ona bağlı olmakla birlikte Kağan ve onun koyduğu kurallar olduğu ortaya çıkmaktadır. Kağanın en önde gelen görevi töreyi düzenlemek ve yaymaktır.

Törenin üçüncü kaynağı, devlet işlerinin görüşülüp bir karara bağlandığı yer demek olan kurultayda alınan kararlardır. Törenin dördüncü kaynağı ise toplum içinde, zamanla kendiliğinden ortaya çıkan gelenek ve göreneklerin kanunlaştırılmasıdır ki buna “Yosun” adı verilmiştir (Pamir, 2009, s. 361).

Eski Türk inancına göre cihan hâkimiyeti tanrı tarafından Türk milletine ihsan buyurulmuştu. Kut hükümdara cihan hâkimiyetini gerçekleştirsin diye verilmişti. Bilge Kağan *“Tanrı irade ettiği için tahta oturdum, dört yandaki milletleri nizama soktum”* derken dindarlığını ve hâkimiyetinin kaynağını ortaya koyuyordu” (Turan, 1980, s. 168). *“Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldık ta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk Milletinin ilini töresini tutu vermiş”* derken ise doğrudan doğruya cihanşümul bir devlet anlayışının çerçevesini çiziyordu (Ergin, 1991, s. 20). İslami dönemde aynı anlayış,

“Allah’ın dininin ve tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret (gaza/cihad)” (Yurdagür, 2000, s. 62) anlamında kullanılan “İlâ-yi kelimetullah” ve “İslami prensiplerle dünyanın düzenini sağlamak” anlamındaki “Nizâm-ı Âlem” anlayışı ile ifade edilmiştir.

Hâkimiyetin kaynağı açısından Türklerde devlet anlayışı söz konusu olduğunda İslâm öncesi dönemle İslâmî dönem arasında bir benzerlik vardır. İslâm öncesi dönemde yer alan kut anlayışı İslâmî dönemde yerini Allah’ın inayeti kavramına bırakmıştır. Görüldüğü üzere Türklerde hâkimiyet ilahî bir kaynağa dayanmaktadır. Kimin yönetici olacağını Tanrı/Allah belirlemektedir. Bir başka deyişle egemenlik takdir-i ilahiye bağlıdır (Turan ve Öz, Ed., 2018, s. 4). Buna gönülden inanan Türk hükümdarları da halkı Allah’ın bir emaneti olarak görüp onların her türlü ihtiyaçlarının giderilip sağlanmasında kendilerini Allah’a karşı sorumlu addetmişlerdir. Örneğin Osmanlı Devleti’nin iktisadi dünya görüşünün temel esaslarından biri halkın ihtiyacı olan malların piyasada bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamaktır (Genç, 2010, s. 47). Bu husus İslami literatürde “Allah’ın kullarının refahını sağlamak gerek” şeklinde ifade edilmiştir.

4. Töreden Örf Geçiş

Burada törenin devamı niteliğinde ele alacağımız örf, hukuki bir terim olarak sultanın hüküm ve icra otoritesinin karşılığıdır. Günümüzde kullandığımız örf ve âdet anlamındaki sosyal ilişkileri düzenleyen kanunlaşmamış kurallar anlamındaki örf değildir. Aynı zamanda İslam hukuk tarihinde yer alan şer’î-örfi hukuk tartışmaları da daha çok ilahiyat alanına girdiği için konumuzun dışındadır. Başlangıçta belirttiğimiz gibi bizim konumuz törenin devamı niteliğindeki örf ve ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti’ndeki örfî uygulamalardır.

Türkler 10. yüzyılda kitleler halinde Müslüman olmaya başladıkları andan itibaren şer’î hükümler de hem devlet yönetiminde hem de günlük hayatta geçerli olmaya başladı. Şüphesiz ki bir kültür ve din dairesinden çıkıp bir başka kültür ve dinin prensiplerini benimsemek belirli bir süreç içerisinde gerçekleşir. Türklerin İslamiyet’i benimsemesi sürecinde devlet işleri söz konusu olduğunda bir yandan şer’î hükümler uygulamaya konulurken diğer yandan töre işlerliğini korudu. İlk Müslüman Türk devletlerinden itibaren şer’î hukukun yanında sultanların kendi iradeleri ile yönetime dair ortaya koydukları prensipler bir başka deyişle töreye ilişkin hususlar örf adı altında uygulamaya konuldu.

Müslüman olan, Cengiz Han oğulları devlet işlerinde vaktiyle Cengiz Han tarafından ortaya konulmuş yasalara bağlı kalmışlardır. Altın-Ordu ve İlhanlı

sahalarında, Doğu Anadolu ve İran'da kurulan Türkmen devletlerinde, örneğin Akkoyunlularda, uç bölgelerinde kurulan Germiyanogulları ve Osmanlı beyliklerinde, örfî kurallar “yasa” ve “yasakname” adı altında uygulanmıştır. Aynı şekilde Emir Timur’un faaliyetleri ve devlet teşkilatı hakkında bilgiler veren Timur Tüzükatı’nda da yasa ruhu hâkimdir (İnalçık, 2020, s. 315-Yağlı, 2016). Örfî hukuku formüle edip devlet hayatında başanlı bir şekilde uygulayan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelir.

Türk tarihi genellikle, Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti çizgisinde ele alınır. Bu çizgide yer alan her bir devlet siyasî, askerî, malî vb. alanlarda kendisinden bir önceki devletin izlerini taşır. Osmanlı Devleti’nin de 14. yüzyılın başlarında Kuzeybatı Anadolu’da neşet ederken Selçuklulardan Hunlara uzanan devlet kurma tecrübesinden yararlandığı göz ardı edilemez. Osmanlı Beyliği’nin teşkilatlı bir devlet haline gelmesi, buradan imparatorluğa evrilmesinin hemen her aşamasında Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, devletlerinin izlerini görebiliriz.²

İslam hukuku daha çok kişilerin, günlük yaşantılarını, ticaret, aile ve miras gibi konularını ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bunun dışında devletin siyasî, idarî, malî ve askerî yapısıyla ilgili düzenlemelerinin zamana ve coğrafyaya göre hukukçuların ve siyasi otoritenin tercihleri ışığında şekillenmesine de imkân tanımıştır. Osmanlı sultanları da adı geçen alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek adına kimi zaman geçmiş tecrübelerden yararlanarak kimi zaman ise kendi iradeleriyle kurallar ihdas etmişlerdir ki bunlar örfî hukuku meydana getirmiştir (Aydın, 2023, s. 24). Osmanlı Devleti’nin teşkilatlanma sürecinin kuruluştan Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar sürdüğü göz önünde bulundurulduğunda örfî hükümlerin ihtiyaca binaen zaman içinde yürürlüğe girdiği görülür.

Osmanlı hukukçularına göre örfî kanunlar şu özelliklere sahip olmalıdır.

- a. Şer’î hükümlerin dışında kalmış bir durum ortaya çıkmalı.
- b. İhdas edilen örfî hukuka dair Müslümanlar arasında yaygın bir adet olmalı ve kabul görmeli.
- c. İlk iki maddede dile getirilen hususlar padişahın iradesiyle ortaya konulmalı.
- d. İhdas edilen örfî hükümler Müslümanların hayırına ve adalete uygun olmalıdır (İnalçık, 1964, s. 480).

2 Mehmet Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti’nin küçük bir beylikten yüzyıllık bir zaman diliminde bir cihan imparatorluğuna nasıl ulaştığını açıklayarak özellikle bu hususta Batılı tarihçilerin ön yargılarla dolu görüşlerini tenkit edip cevaplarken ilgili hususları “*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, 1971*” ve “*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, 1986*” adlı eserlerinde bütün yönleriyle ele almıştır.

Türk tarihinde gerek İslam öncesi töre kurallarının geçerli olduğu dönemde, gerekse İslami dönemde yönetimde adalet anlayışı hep en ön plandadır. Töreyle dair bütün kuralların adalete uygun olması gerekiyordu. Daha önce belirttiğimiz üzere adalet anlayışı kağanın iktidarının ve devletin devamlılığının birinci şartıydı.

Adalet İslami dönemde, siyasi literatürde daire-i adliye (adalet çemberi) adlı bir anlayışla karşımıza çıkar. Daire-i adliye anlayışında, adalet, devlet, şeriat (kanun), hükümdar, ordu, hazine, halk ve tekrar adalet şeklinde birbirine bağlı biri olamazsa diğerinin olamayacağı kavramlar yan yana gelir. Devlet hayatında bu unsurların tamamı önemlidir. Ancak en temel unsur adalettir. Diğerlerinin varlığı ve devamlılığı adalet anlayışına bağlıdır. İşte bunun için “Adalet Mülkün Temelidir.”

Osmanlı Devleti’nde örfî hukukun kanunlaştırılması ilk kez Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. Sultanın ihdas ettiği kanunname “*Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, evlâd-i kiramım neslen ba’de neslin bununla amel olalar.*” (Halaçoğlu, 1991, s. 107) ibaresiyle başlar ve bir anlamda örfün tanımını yapar. Bu dönemden itibaren İslam hukuku yaygın kullanımı ile şer’î hukuk, padişah tarafından ihdas edilen kurallar ise örfî hukuk olarak anılmaya başlamıştır (Aydın, 2023, s. 24). Örneğin vergi söz konusu olduğunda tekâlif-i şer’iyye adı altında, şeriat hükümleri gereğince tahsil edilen, zekât, öşür, haraç ve cizye vergileri söz konusu olurken, tekâlif-i örfiyye adı altında şer’î vergilerin dışında kalan bennak, badiheva, arusiye, çift bozan, ağıl, yaylak-kışlak, bac-ı bazar, kaçgun, gümrük vb. çok çeşitli vergiler tahsil edilmiştir (Ünal, 2011, s. 675). Böylece tekâlif-i şer’iyye ve tekâlif-i örfiyye’ye ilişkin kurallar bir bütün olarak Osmanlı vergi hukukunu meydana getirmiştir.

Ancak Cumhuriyet döneminde bu husus, konuya ilişkin araştırma yapan bir grup ilahiyatçı ve tarihçiye ikiye bölmüştür. Birinci gruptaki araştırmacılar, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Türk-İslam devletlerinde hâkim olan hukuk esasının tamamen şer’î olduğunu iddia ederken; ikinci gruptaki araştırmacılar ise, eski Türk Bozkır-Moğol geleneğinden hareketle, hukuki yapının tamamen laik bir karaktere sahip olduğunu dile getirmektedirler. Her iki grup da başta Osmanlı tarihi olmak üzere Türk tarihinin çeşitli safhalarından örnekler vererek iddialarını ispatlamaya çalışmaktadırlar. Osmanlı Devleti’nin şer’î bir hukuk yapısına sahip olduğunu iddia edenler 17. yüzyıldan sonraki uygulamalara vurgu yapmaktadırlar. Konuya ilişkin laiklik vurgusu yapanlar ise daha çok 11. ve 14. yüzyılda hüküm süren ilk Türk-İslam devletlerinden ve Osmanlı’nın kuruluş yıllarındaki uygulamalarından örnekler vermektedirler (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 951).

Şer'î hukuk, İslam hukukçularının Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti başta olmak üzere icma, kıyas gibi kaynaklara dayanarak yaptıkları yorumlarla üretilmiş bir hukuktur. Örfî hukuk ise padişahların fermanlarıyla üretilmiş olup kaynağı geçmiş dönemdeki devlet hayatındaki uygulamalar, padişahın iradesi ve tarihi süreçte mahalli örf, adet ve kültürel değerlerin kanunlaştırılmasına dayanan bir hukuktur. Her iki hukukun kaynakları ve metotlarının farklı olması, bunların mutlak olarak zıt çözümler ürettikleri anlamına gelmez. Aynı zamanda örfî hukuku üretenlerin gönüllü olarak İslam'ı benimsemiş olmaları ve dini değerleri benimseyip onları korumaları, İslam hukukunu bir üst norm olarak kabul edip ona göre bir tavır almış olmalarını beklemek çok afakî bir beklenti olmasa gerektir (Aydın, 2023, s. 42, 43). Osman Gazi'nin ilk ihdas ettiği vergi olan bac³ vergisinin belirlenmesi bu hususu aydınlatır mahiyettedir.

“...Osman Gazi'nin hâkim olduğu topraklarda pazar kurulduğunda Germiyan ilinden bir kişi Osman Gazi'ye gelerek bu pazarın bac'ını bana satın dedi. Osman Gazi bac nedir diye sordu. O kişi pazarda her kim ne satarsa ondan para tahsil edeyim dedi. Osman Gazi satıcılarda alacağın mı var ki onlardan para talep edersin dedi. O kişi bu adettir her vilayette vardır; her yükten padişah için akçe alırlar dedi. Osman Gazi bu Tanrı buyruğu, Peygamber sözü müdür yoksa bunu her ilin padişahı kendisi mi ihdas eder diye sordu. O kişi geçmişten beri sultanlık töresidir dedi. Osman Gazi sinirlenerek derhal burayı terk et yoksa sana zararım dokunur; malını kendi el emeği ile kazanmış olan bir kişinin bana ne borcu olabilir ki, ben onun malına ne kattım ki bana akçe ver diyeyim. Bunun üzerine halk dedi ki Hanım! Adettir ki bu pazarı bekleyenlere bir nesnecik vereler. Osman Gazi mademki böyle diyorsunuz öyleyse yük getirip satan herkes iki akçe versin, satamayan bir şey vermesin dedi...” (Aşıkpaşaoğlu, 1985, s. 28).

Bac vergisinin ihdasına dair Aşıkpaşaoğlu'nun naklettiği bu anekdotta Osman Gazi'nin kendisine pazardan vergi almasını teklif eden kişiye, “... bu Tanrı buyruğu, Peygamber sözü müdür yoksa bunu her ilin padişahı kendisi mi ihdas eder...” diye sorması alacağı kararlarda dinin hükmünü gözettiğini gösterir. Demek ki dinin hükmü olsaydı buna hiçbir itirazı olmayacaktı. Ahalinin “*Hanım! Adettir ki bu pazarı bekleyenlere bir nesnecik vereler*” sözü üzerine ise töreye uygun bir kanun ihdas etmiş oldu. Türklerin İslam dünyasına dâhil olmasıyla başlayan örfî uygulamaları belirleyen Türk

3 Bac Farsça baj kelimesinin İslam hâkimiyeti devrinde Arap telaffuzuna uygun hale getirilmiş şeklidir. 10. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar baj şeklinde kullanılan bu kelime daha sonraları bac olarak kullanılmış ve Türkçeye de bu şekilde geçmiştir. Bac; Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen her türlü eşyadan alınan vergidir (Köprülü, 1983, s. 167).

hükümdarlarının Osman Gazi düşüncesinde olduğuna dair onlarca yüzlerce örnek verilebilir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir.

Vezir Nizâmülmülk'ü kıskanarak yerine geçme planları yapan Tâcu'l-Mülk Ebu'l-Ğanâim, onu gözden düşürmek amacıyla yaptığı harcamalar konusunda Melikşah'a şikâyetle bulundu. Sultan'a; "Nizâmülmülk her yıl fakîhlere, sūfîlere, kârilere üç yüz bin dinâr para veriyor, eğer bu para ile ordu donatılırsa Konstantiniyye surlarını dahi fethetmek mümkündür" dedi. Bunları işiten Sultan Nizâmülmülk'ü huzuruna çağırıldı ve meselenin aslını sordu. Nizâmülmülk, "Ey âlemin sultanı, Ben ihtiyar bir adamım; eğer beni mezada çıkarsan bana kimse on dinardan fazla kıymet biçmez; sen gençsin, seni de mezada çıkarsalar sen de yüz dinardan fazla etmezsin! Tanrı her ikimize kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Buna karşılık siz o Tanrının dinini yüceltmeye çalışsan, onun aziz kitabını hâmil bulunanlara yılda üç yüz bin dinar harcasanız çok mudur? Siz her yıl askerlere bunun iki katını harcıyorsunuz, hâlbuki bunların en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden uzağa gitmez. Bunlar kılıçlarıyla yalnız yakınlarında bulunan kimseleri öldürebilirler; ben ise harcadığım bu para ile öyle bir ordu donatıyorum ki onların duaları ok gibi arşa kadar yükselir ve Tanrıya ulaşması için ona hiçbir şey engel olamaz," dedi. Sultan bu sözleri duyduğunda açılmağa başladı, Nizâmülmülk'e "Sen bu ordunun sayısını elinden geldiğince çoğalt; senin için istediğin kadar mal hazırdu; dünyanın serveti senindir" dedi (Ocak, 2024, s. 159, 160).

Örnekte adı geçen Vezir Nizâmülmülk yazdığı siyasetname adlı eserde, Sultan Melik Şah'a bulunduğu nasihatlerin yanında malî, adlî, idarî, askerî, güvenlik ve diplomasi gibi çok çeşitli alanlarda örfî özellikler taşıyan önerilerde bulunmuştur. Sultan Melik Şah ise Selçuklu Sultanı olarak doğrudan doğruya örfî kurallar ihdas edecek makamdadır. Her ikisinin de şer'î hukukun uygulayıcısı konumunda olan âlimlere ve fakihlere karşı olumlu yaklaşımları oldukça önemlidir.

Osman Gazi döneminde beylikten devlete geçiş sürecinde devletin teşkilatlanmasında ahilerden ve fakihlerden yararlandı. Osmanlı kroniklerinde fakihlerin teşkilatlanmaya katkısı şu şekilde ifade edilmiştir.

"Karacahisar fethedilince şehrin evleri boş kaldı. Başta Germiyan ili olmak üzere birçok bölgeden hayli insan geldi. Kısa sürede mamur edildi. Birçok kilise camiye çevrildi. Toplanan halk "Cuma namazı kulalım ve bir kadı isteyelim" dedi. Halka imamlık eden Dursun Fakih adında aziz bir kişi vardı. Durumlarını ona anlattılar. Halkın isteklerini Osman Gazi'ye ileten Dursun Fakih size ne gerekiyorsa o şekilde hareket edin cevabım

aldı. Dursun Fakih, "Hanım sultandan izin gerektir" dedi. Osman Gazi, "...kendi kılıcımla aldığım, bu şehirde sultanın ne dahil vardır ki ondan izin alayım. Ona sultanlık veren Allah bana da gaza ile hanlık verdi" dedi. Bunun üzerine halk razı oldu. Kadılığa ve hatipliğe Dursun Fakih'i getirdiler. Karacahisar'da Cuma kılınp hutbe okundu ve bayram namazı burada kılındı. Bunun tarihi hicretin 699'nda (M. 28 Eylül 1299) vaki oldu" (Aşıkpaşazade, 1985, s. 27, 28).

Türk tarihinde hutbe okutmak bağımsızlık alametlerinden biridir. Osmanlı Devleti adına ilk hutbeyi Dursun Fakih okumuştur, bu nedenle kuruluş dönemindeki fakihlerin en önemli temsilcisidir. Dursun Fakih Osman Gazi'nin yakın arkadaşlarından biri olmuştur. Osman Gazi fethettiği toprakların İslami kurallara göre nasıl teşkilatlandırılacağını fakihlere ve ahilere sormuştur. Fethedilen topraklar üzerinde yeni kurulan Türkmen köylerindeki ahalinin yaşamlarını İslami kurallara göre düzenlemelerinde fakihlerin halk dilindeki söylenişleriyle fakı adı verilen köy imamlarının büyük rolü olmuştur. Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminden beri köy, kasaba ve şehirlerde görev yapan fakılar kimi zaman verdikleri eserlerle kimi zaman ise yaptıkları sohbetlerle halk nezdinde etkili olmuşlardır. İslam fikhının esaslarına belirli ölçüde hâkim olan fakihler yukarıdan aşağıya doğru vezir, kadı, naib ve imam şeklinde sıralanmışlardır (İnalçık, 2009, s. 34-Şahin, 2022, s. 10). Günümüzde Anadolu'nun birçok bölgesinde "Fakılı" adını taşıyan yerleşim yerleri bulunmaktadır ki bu beldeler Osmanlı kuruluş yıllarının hatıralarını yansıtır.

5. Osmanlı Devleti'nde Örf Dair Uygulamalardan Bazı Örnekler

5.1. Ehl-i Örf Taifesi

Osmanlı Devleti'nde toplum, yönetenler (askeri) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere iki kesime ayrılmıştır. Yönetenler de kendi aralarında ehl-i şer ve ehl-i örf olarak ikiye ayrılırdı. Ehl-i şer' kesimi kadı, müftü ve müderris gibi şer'î hukuk esaslarından sorumlu olan kimselerdi. Ehl-i örf ise devletin fiilî gücünü elinde tutup, nüfuzunu temsil eden, kethüda, sipahi, sancakbeyi ve beylerbeyi gibi daha çok kul kökenli devlet memurlarıydı (İpşirli, 1994, s. 519- Ünal, 2011, s. 219). Bu bağlamda örfün bir anlamı da yönetimdir. Yakın zamanlara kadar sıkıyönetim uygulamalarına örfi idare denmesinin sebebi budur.

Ehl-i örf, padişah otoritesinin temsilcisi sıfatıyla fermanlara konu olduğunda ehl-i örf taifesi olarak anılırdı. Ehl-i örf taifesi yürürlükte olan şer'î ve örfi her türlü kanunun uygulanması, vergilerin zamanında ve usulüne uygun olarak toplanması, asayişin temini vb. konulardan sorumluydular.

Kanun hilafına tutum ve davranış sergileyen kimseler kadı huzuruna ehl-i örf marifetiyle çıkarılıyordu. Yargı yetkisi kadıda hükmün infazı ise ehl-i örfteydi.

Ehl-i örf zümresi mutlak yetkilere sahip dokunulmaz kişiler değillerdi. Birtakım uygulamalarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinde ya da reayaya kötü davrandıklarında, merkezi otorite tarafından uyarılır, kürek, sürgün, kalebent hatta idam cezasına varan yaptırımlarla karşı karşıya kalabilirlerdi.

Ehl-i örf taifesiyle ilgili olmak üzere, onlardan şikâyeti dile getiren ve genellikle “...*nâm kimesneler südde-i sa’âdetime arzuhâl sunub, nâm kimesneler süddesa’âdetime geliüb, ...kadısı mektup gönderüb, ...Kasaba-i ahâlisi dergâh-ı muallama arz-ı hâl ediüb...*” şeklindeki giriş cümleleriyle başlayan reayanın şikâyetini dile getiren dilekçeler bulunmaktadır (Oğuzoğlu, 2000, s. 47). Örneğin, Bolu sancağına bağlı Akçaşehir (Akçakoca) ahalisinin İstanbul’a her yıl göndermeleri gereken odunların bir kısmını İstanbul ağasına bir kısmını ise Ambar-ı Amire’ye teslim etmiş olmalarına, hane-yi avarız ve nüzul vergilerini tam olarak ödemiş olmalarına rağmen ehl-i örf taifesi tarafından kendilerinden ek akçe talep edilmişti. Bunun üzerine kaza halkı durumlarını dile getiren ve “*Devletlü, inayetlü, merhametlü, sultanım, hazretleri sağ olsun*” elkabı ile başlayan bir dilekçeyi padişaha sunmuşlardır (BOA. AE. SABH. I. 184/190-98).

5.2. Şühûdü’l-Hâl

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine kadar her türlü anlaşmazlık şer’î mahkemelerde görülmüştür. Osmanlı öncesi de dahil olmak üzere şer’î mahkemelerde açıklık ilkesi geçerlidir. Mahkemelerin açık olarak yapıldığının şahitlerle belirlenmesi ilkesine her zaman dikkat edilmiştir. Mahkeme kayıtları olan şer’îye sicillerindeki dava kayıtlarının sonunda görülen davaya şahitlik eden kimselerin adları, “şühûdü’l-hâl” başlığı altında sıralanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus şühûdü’l-hâl’de isimleri bulunan kimselerin davaya konu olan olayın değil, görülen davaya şahitlik yapmış olmalarıdır. Bir başka deyişle şühûdü’l-hâl davanın gözlemcisidir (Aydın, 2020, s. 179-184). Buna neden gerek duyulmuştur? Birincisi daha önce de belirttiğimiz gibi bu uygulama ile şer’î mahkemenin açıklık ilkesi yerine getirilmektedir. İkincisi ise, şühûdü’l-hâl’in üyeleri hâkimin kararına dayanak olacak bilgiye sahip kişilerin arasından seçilmiş olmasıdır. Bu husus bizim konumuz olan, töre/örf açısından da önemlidir, şühûdü’l-hâl’in yaşlı, deneyimli ve itibarlı üyeleri mahkemede “âdet-i kadîme”yi temsil ederler. Bu, basit bir “ehl-i vukûf” olmanın ötesinde, gelenekleşmiş uygulamaların

tanıklığıdır (Taş, 2008, s. 38). Şühûdü'l-hâl üyeleri bilgi ve deneyimleriyle kimi zaman davanın görüldüğü mahallin örf ve adetleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan kadıya, sağlıklı bilgiler aktarırlar ki bu uygulama adaletin tecelli etmesinde olumlu yönde katkı sunmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki bu uygulama mahiyet itibarıyla farklı olsa da kimi araştırmacılar tarafından Batı (Anglo- Amerikan) hukukunda yer alan jüriye benzetilmekte ve bu şekilde takdim edilmektedir.

5.3. Ehl-i Hibre

Osmanlı mahkeme kayıtları olan şer'îyye sicillerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen usul kanunlarında sıklıkla karşılaştığımız ehl-i hibre kavramı; bilirkişi, bir işi en ince detaylarına kadar bilen, uzman anlamlarında kullanılmıştır (Şahintürk, 2023, s. 19). Aslında ehl-i hibre çoğu zaman birkaç kişiden oluşan bilirkişi heyeti niteliğindedir.

Ehl-i hibre Osmanlı döneminde daha çok loncalar ile ilgili uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır. Lonca üyeleri kendi aralarında mesleğin duayenlerinden saygın kimseleri ehl-i hibre olarak seçerdi. Seçim sonuçları kadı tarafından tasdik edilerek merkeze bildirilir, bu aşamalardan sonra kendilerine berat gönderilen ehl-i hibre görevine başlardı. Günümüzde kurumların veya esnaf birliklerinin kendileriyle ilgili işlerde bilirkişi atama uygulaması ender rastlanan durumlardır (Abacı, 2002, s. 77). Ehl-i hibre özellikle zanaat erbabı arasında çok çeşitli görevler ifa etmiştir.

Ehl-i hibrenin öncelikli görevi üretimde kalite kontrolünü sağlamasıdır. Buna ek olarak mesleğin üretim geleneklerine göre ifa edilip edilmediği de denetlenen konular arasındadır. Merkezin üretim uygulamaları ve bu konularda meydana gelen değişiklikler hakkında istediği bilgileri temin etmek ehl-i hibrenin görevleri arasındadır. Sultanın şehirdeki temsilcisi olan kadı bilgileri ehl-i hibre aracılığı temin ederdi. Ehl-i hibre, problemleri çözemediği takdirde merkezin yardımına müracaat edebilmektedir. Satış sonrası muhtemel anlaşmazlıkların çözümünde ehl-i hibre marifetiyle yerine getirilmiştir. Ehl-i hibre üstlendiği bütün bu görevlerle şehirde kadı ve muhtesib yardımcısı konumundadır (Abacı, 2002, s. 77-79).

5.4. Muslihûn

Arapça "sulh" kökünden türetilen "muslih" arabulucu kavramının çoğulu olan "muslihûn" Türkçeye arabulucular şeklinde çevrilebilir (lugatim.com/s/muslih). Osmanlı Devleti'nde kişiler arasında meydana gelen kimi anlaşmazlıklar mahkemeye intikal etmeden muslihûn müessesesi sayesinde çözüldü.

Osmanlı Devleti'nin teşvik ettiği bu arabuluculuk süreci için mahallelerde muslihun heyetleri oluşturulmuştur. Böylece davaların önemli bir bölümü mahkemeye intikal etmeden sulh yoluyla çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde her zaman geleneğe değer verilmiştir. Bu geleneksel yapı içinde asıl olan toplumsal barışın teminidir. Elbette ki mahkeme adaleti tesis ederek haklıya hakkını vermektedir. Ancak tarafların ikna edilerek her birinin hakkına razı olarak barışması daha pratik sonuçlar doğurmaktadır. Devletin bu konudaki teşvik edici tutumu kadının dahi çoğu zaman hâkim rolünü bırakıp muslihûn rolünü ön plana çıkarması muslihun müessesine verilen önemi göstermektedir (Türkmenoğlu ve Gökli, 2020, s. 151).

Osmanlı hukuk sisteminde yer alan muslihûn uygulaması davalardaki fonksiyonları, mahkemelerin iş yükünü azaltma işlevleri, varılan sonucun taraflarının haklarını temin gayesiyle mahkeme kayıtlarına geçirilmesi, çok çeşitli anlaşmazlıklarda uygulanmış olması gibi birçok yönüyle günümüzdeki arabuluculuk anlayışına bir hayli benzemektedir (Atar, A. 2023, s. 832-835). Osmanlı mahkeme kayıtlarında çok sayıda arabuluculuk kayıtlarına rastlanmış olması muslihûn uygulamalarının yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Töre, esasları Türk milleti tarafından belirlenen hayata dair uygulamaların bütünüdür. Töreyle ait değerler, İslam öncesi Türk tarihi döneminden başlayarak, İslami dönemde örf adı altında devam edip günümüze kadar ulaşmıştır.

Töreyle Türk tarihinin herhangi bir evresinde yaşanmış ve geçerliliğini yitirmiş değerler olarak bakılmamalıdır. Töre tek bir kelimeyle tanımlamak istenseydi sanırım buna en uygun kelime "tecrübe" olurdu. Tecrübe karşılaşılan çeşitli olaylardan elde edilen görgü, olayların insana kazandırdığı olgunluk, geçmişten ders alıp daha az hata yapmak demektir. Şu hâlde sosyal bilimlerde yer alan her bir uğraş alanı, derinlemesine araştırmalar yapıp töreye dair bilgilerimizi ve literatürümüzü genişletmelidir. Daha sonra bu değerleri devlet hayatından günlük yaşamımıza kadar hayatın her alanına dâhil etmeliyiz, bir başka deyişle törelî yaşamalıyız. Peki bu nasıl gerçekleştirilecektir. Bunun tek bir yolu vardır, törelî bir nesil yetiştirmek. Okul öncesinden başlayarak eğitim hayatımızın her safhasına ait törelî müfredatlar hazırlayıp, törelî öğretmenler nezaretinde çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirmeliyiz. Anadolu'da kadınlara "Törlü törelî" erkeklerle "Törelî delikanlı" denir. Törlü törelî kadınlara ve törelî delikanlılara saygı duyulur, onlara gıpta edilir, herkese örnek gösterilirler. Çocuklarımızı ve

gençlerimizi cep telefonlarından, tabletlerden ve sosyal medyanın olumsuz etkilerinden törlü töreli anne ve babalarımız kurtaracak töreli aile yeniden tesis edilecektir. “Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig” adlı eseri Yunus Emre, Mevlana Celalettin Rumi, Hacı Bektaş Veli ve benzerlerinin eserleri müfredatımızda ders olarak yerini almalıdır. Bizi 11-13. yüzyıllara mı götüreceksiniz diyenler olacaktır, onlara ilgili değerlerimizin eserlerini okumalarını ve bugüne uyarlamalarını tavsiye edeceğiz. Elbette bu kolay olmayacaktır. Her şeyden önce birçok konuda Türk milletine pranga olan bir zihniyet yeniden muhalefet edecektir. “Hangi çağda yaşıyoruz?”, türünden söylemler, basında ve sosyal medyada fazlasıyla yerini alacaktır. Nereden bilsinler bu satırların yazarının ve töreli düşünceye sahip yoldaşlarının Türk devletinin ilerlemesi ve kalkınması yönündeki arzu, istek, heyecan, gayret ve amaçlarının kendi düşüncelerinin kat be kat üstünde olduğunu? Kavga etmeden ortamı germeden, “22.6.2012 tarih ve 28331 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun” metinde yer verdiğimiz Osmanlıdaki “Muslihûn” uygulamasının günümüze uyarlanmış şekli olduğunu ve ilgili kanunun mahkemelerimizdeki dosya yükünü hatırı sayılır bir şekilde azalttığını anlatacağız. Buna ek olarak yine benzer bir şekilde metinde yer verdiğimiz, Ehl-i Hibre (bilirkişi)⁴ uygulamasına ülkemizde özellikle iş dünyasında ne denli ihtiyaç duyduğumuzu dile getirerek sanayi esnafı, mobilyacı, boyacı ve yapı ustaları ile yaşadıkları /yaşadığımız sorunları bir bir anlatacağız.

Töreli anlayış geçmişten yeniden ihya etmek değildir. Geçmişteki tecrübeden ilham alıp günümüze uyarlayarak problemlerin üstesinden gelmektir. İslam öncesinde gördüğümüz “Cihanşümül Devlet Anlayışı”, İslami dönemde gördüğümüz “İlâ-yi kelimetullah/ Nizâm-ı Âlem” günümüzün “Muassır Medeniyetlerinin Üstü” düşüncesidir. Bu düşüncenin temel dayanağı ise adalettir. Töreli düşünceye sahip olanlar bunu bilir buna inanır ve bu yolda gayret ederler. Sonuç olarak, Âşık Yaşar Reyhani’yi rahmetle anarak onun başlangıçta belirttiğimiz dizelerini çağrımıza tercüman kılıp, bütün insanlarımıza sesleniyoruz:

“Bu yurda bir umut getirmek için

Töre gör, töre al, törelen de gel,”

4 Bizim burada kastettiğimiz günümüzde gerekli durumlarda mahkemenin atadığı bilirkişi değildir. Bunun yanında, esnafın kendi içinde oluşturduğu ve kendi meslek dalını denetleyen ve sorunları çözen bilirkişidir.

KAYNAKÇA

- Abacı, N. (2002), Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 3, 75-84.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları. *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 71- 1, 29-50.
- Arat. R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat. R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aşıkpaşaoğlu, (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: H. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atar, A. (2023). Şer'îyye Sicilleri Işığında Osmanlı'da Arabuluculuk Uygulamaları: Muslihûn'un Ticari Davalardaki Rollerini, *Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 25-27 Ekim 2021. 829-850.
- Aydın, M. A. (2020). *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Aydın, M. A. (2023). *Osmanlı Hukukuna Giriş*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Başer, S. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv. (BOA). *Ali Emiri Abdülhamid (AE. SABH. I.)*, 184/190-98 (H. 03 Muharrem 1202/M. 15 Ekim 1787).
- Dağlar, A. (2022). Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı. Erdem Can Öztürk ve Mahmud Esad Erkaya (Ed.), *İslara Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022) Bildiriler Kitabı (s. 100-115)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, M. (1991). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eröz, M. (1972). Töre. *Töre*, 13, 6-10.
- Genç, M. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (1964). Töre. *İslam Ansiklopedisi*, 9. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 480.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye I*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi I*, İstanbul: Kronik.
- İpşirli, M. (1994). Ehl-i Örf, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, İstanbul: TDV Yayınları. 519, 520.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (1986). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Köprülü M. F. (1972). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Atay Kültür Yayınları.
- Köprülü M. F. (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Köprülü M. F. (1986). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara: Ötügen Yayınevi.
- Ocak, A. (2023), *Tarihi Hakikatler Selçuklular Dönemi*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2000), *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Öz M. ve Turan, N. (Ed.) (2018). *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pamir, A. (2009). Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58 (2), s. 359-375.
- Şahin, H. (2022). *Dervişler Fakihler Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahintürk, F. (2023). *Cumhuriyet Döneminde Ehl-i Vukuf (Bilirkişilik) Kurumunu 1927-2016*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Taş, H. (2008), Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühüdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir, *Bilgi*, 44, 25-42.
- Turan, O. (1980). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Türkmenoğlu M. A. ve Göklü D. (2020) Osmanlı Klasik Döneminde Arabuluculuk, Uzlaşma ve Muslihûn’un Konumu, *International Online Conference on Social Sciences Researches*, 150-166.
- Uğurlu, S.-Yılmaz, K. (2011) Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim”, *Turkish Studies*, 6/2, 949-972.
- Ünal, M. A. (2011) *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Yağlı, A. R. (2016.) *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yurdagür, M. (2000) İ’lâ-yi Kelimetullah TDV *İslâm Ansiklopedisi*, 22, İstanbul: TDV Yayınları. 62, 63.
- lugatim.com (Erişim: 15.01.2025).
- sozluk.gov.tr (Erişim: 15. 01.2025).